

УДК 34: 37.008:17:7

О. П. КОДЬЄВА

*Олена Петрівна Кодьєва, доктор культурології,
професор Київського університету права НАН
України*

КАТЕГОРІЯ СВОБОДИ У НАВЧАЛЬНІЙ ДИСЦИПЛІНІ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ПРАВОЗНАВСТВА

У нинішній складній економічній, політичній, культурній ситуації в Україні актуалізувалося багато суспільних проблем і серед них – проблема розуміння, реалізації і, звичайно, вивчення у навчальних закладах центрального у людському світогляді поняття – філософської категорії свободи. Майбутні фахівці з правознавства, на наш погляд, особливо потребують всебічного вивчення даної категорії, оскільки їх фахова діяльність буде органічно поєднувати обидва аспекти свободи – і теоретичний, і практичний.

Дисципліна «Історія української культури», яка викладається майбутнім правознавцям, правозахисникам, входить до тих навчальних курсів, де є чудова нагода аналізувати цю категорію. А виграшна позиція курсу полягає у тому, що в ньому багато уваги приділяється мистецтву як виду людської діяльності з усією його конкретною образністю й духовним багатством. Мистецтво є квінтесенцією духовної культури, в ньому відчутно і наявно закарбовані одвічні прагнення людини, її бажання бути самодостатньою та вільною від невинного насильства.

Мета даної статті – привернути увагу до методологічної дієвості аналізу певних суспільно значущих філософських, філософсько-правових, культурологічних, мистецьких категорій і понять у межах гуманітарних навчальних курсів, зокрема категорії свободи в курсі «Історія української культури», при формуванні світогляду студентів-правознавців в умовах демократизації суспільства.

Завдання статті – конкретизувати зазначену мету, показавши: 1) прояви свободи у різних мистецьких контекстах; 2) ефективність тлумачення свободи через призму мистецтва.

Щодо наукової літератури із заявленої теми, то автору даної статті невідомі роботи, які б цю тему мали предметом спеціального докладного дослідження. Хоча категорії свободи як такої присвячено кількісно безмежний науковий доробок. Це зрозуміло, адже людська свобода є предметом заінтересованості усіх верств населення і в усіх галузях теоретичної думки та практичної діяльності з давніх-давен. Інакше кажучи, можна говорити про різні рівні розуміння свободи. Притому, всі вони необхідно поєднані з «верхнім рівнем» досліджень – із дослідженням свободи як філософської категорії. Таке підпорядкування відкриває заінтересованій людині широкі обрії і можливості поглибленого пошукового погляду.

Які ж здобутки на «верхньому рівні» знань? Наприклад, Л. Г. Джахая розкриває зміст категорії свободи як пізнаної необхідності – зміст, що давно склався у філософії – через вибудування ряду: «необхідність – закономірність – можливість – доцільність – свобода»¹. Отже, вчений намагається конкретизувати поняття свободи. А це неминує переводить роздуми у певне річище – в ту чи іншу окрему науку. Так, Л. І. Зеліско пише, що для реалізації своєї потреби у свободі, по суті – у доцільності, цивілізована людина звертається до права. Вчений вважає: «Свобода, яка одержує у праві свою нормативну форму вираження, полягає не в уявній незалежності від об'єктивних закономірностей буття, а в пізнанні цих закономірностей, зокрема в необхідності, в заснованій на цьому знанні можливості свідомо регулювати суспільні відносини, спрямовувати дію юридичних актів у необхідному для розвитку суспільства напрямі»². Авторитетною, простою і ясною думкою щодо громадської свободи є думка відомого німецького фахівця з філософії права Р. Циппелюса: «...Правова свобода стосується такого запитання: чи дозволено мені робити те, що я хочу?»³.

Оскільки у даній статті у контексті правової свідомості йдеться про культуру й мистецтво, слід вести розмову здебільшого про свободу художньої творчості. Творити – означає, за визначенням, виробляти якісно нове. Тут митцю обійтися без свобідного вибору неможливо. При цьому, слід мати на увазі зазначені слухні слова Р. Циппелюса. Ось де, вважаємо, правова свобода і свобода художньої творчості збігаються. Це доводить вся історія культури.

Отже, проаналізуємо деякі сторінки історії українського культуротворення під обраним у даній статті кутом зору.

Гадаємо, передусім, варто звернути увагу на широко розповсюджені й такі властиві українському волелюбному духу народні картинки під загальною назвою «Козак Мамай». Як свідчить назва, картинка пов'язана з козацькою історією, а от чому в героя таке ім'я, невідомо. Можливо, народна пам'ять зберегла згадку про сиву давнину, коли точилася довга й непримиренна боротьба з лютим монголо-татарським загарбником. Перемога була такою беззастережною, що й імені свого ворог позбавився – перейшло воно до переможця. Якщо й не так все було, головне не це. Важливо те, що цей приклад наводить на думку про існування у нашого народу генетичної і культурної пам'яті про подвиги предків, і надихає вона й нинішнє покоління боронити волю. Боротьба не буває легкою: нерідко козак Мамай зображений зажуреним, у роздумах під час відпочинку між боями. Цікаво і знаменно: козак на цих картинках не зображується героєм кривавих битв – він не вбивця, він поборник віри, правди, волі.

Яскравою сторінкою вітчизняної і світової культури є славетне Пересопницьке Євангеліє, створене у 1561 році. І ця пам'ятка зовсім не є перегорнутою сторінкою історії. Вона є символом нашої віри і єдності, запорука сьогоднішньої та майбутньої незалежності і свободи нашої країни. Пересопницьке Євангеліє із захопленням розглядав у 1845 р. Тарас Шевченко, відвідавши Переяславську духовну семінарію, де тоді зберігалася ця книга⁴. Сьогодні на цьому Євангелії присягають президенти України. Зауважимо: всі ці чинники, безумовно, студенти сприймають. Але сприймають розумом, як інформацію. Наскільки ж більшим стає враження від цієї святої книги-символа, коли студент бачить на власні очі золочені сторінки, прикрашені урочистим різнокольоровим, впевненою рукою майстра зробленим ренесансним орнаментом, зображення святих, чіткий строгий шрифт. У цьому разі студент набагато повніше, серцем відчуває сенс прадавніх сторінок, в яких живе і через століття звертається до нащадків невмирущий дух української вольності.

Видатною пам'яткою вітчизняної культури є Спасо-Преображенська церква в оспіваному М. Гоголем селі Великі Сорочинці. У 1732 р. цю церкву збудував у власному родовому маєтку Данило Апостол, щоб відзначити свій триумф – отримання від Петра I гетьманської булави. Архітектура церкви стала шедевром художнього стилю «українське бароко». Її стіни з зовнішніми стриманими скульптурними прикрасами нібито ховають всередині споруди народні духовні багатства: їх стережуть – якщо уважно придивитись – зовсім не орнаментальні прикраси, а люди, які взяли за руки, утворивши хоровод, а, може, й не хоровод зовсім, а волелюбний нездоланий ланцюг. Зрозуміло, що це символ – символ глибокої внутрішньої єдності, в якій вбачається рішучість боронити хитку автономію Гетьманщини. Але є в цьому символі й інше – передчуття волі і щастя. Що це дійсно так, легко переконатись, опинившись всередині будівлі: вже немає стриманості, навпаки, буває пишна, урочиста, святкова краса різьбленого золоченого іконостасу з іконами в ньому. Тут – перемога і велич розкутої творчості народу.

Скарбниця української культури зберегла чудове свідчення волелюбності народу і його цілковиту здатність самому керувати власною країною. Маємо на увазі живописні портрети часів Гетьманщини. Це зображення відомих діячів: М. Миклашевського, В. Гамалії, С. Сулими, В. Дудіна-Борковського. Нащадкам залишилися образи цілої плеяди гідних особистостей – зосереджених і запальних, величних і простих – часто з булавою, незмінним атрибутом влади і символом свободи та самодостатності України.

Зовсім інші форми, в яких виражено прагнення свободи, спостерігаємо у творчості Тараса Шевченка. Революційна непокоря Кобзаря перебуває у гострому протистоянні з твердиною імперського кріпосницького ладу. Маючи на увазі зазначені вище слова Р. Циппеліуса, залишимо все ж осторонь аналізу політичну і правову ситуацію того часу, оскільки цілком ясно й зрозуміло, що з позицій правлячих кіл революціонеру Т. Шевченку не дозволено було робити те, що він хотів.

Що ж стосується свободи, яка розглядається через призму мистецтва, то його образна специфіка детермінує смислове наповнення категорії свободи. Художній образ є близьким за сутністю до символу, а символ є багатозначний, метафоричний, його можна по-різному тлумачити. То ж, на нашу думку, має місце така закономірність: чим більше художній твір містить конкретики і раціональності, навіть прозаїчності, тим більше він наближується до правового ракурсу розуміння свободи чи несвободи. І навпаки.

Реалістично спрямована і публіцистично загострена літературна творчість Тараса Шевченка має набагато більше, так би мовити, провокацій для нападів з боку влади, ніж його ж живописна, графічна чи скульптурна творчість, яка не має такого, як у літератури, гострого прозорого, вербального, цілеспрямованого знаряддя. Так, чи можна сказати ясніше, хоч і з застосуванням метафоричного навантаження, ніж це сказано у Шевченковому «Заповіті»:

«...Поховайте та вставляйте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте».

Порівняти цей образний хід варто з сепією «У в'язниці» серії «Притча про блудного сина» Т. Шевченка, де зображена людина духовно понівечена, закута у кайдани, безпорадна. Тут заклик до волі непрямий, тому що невербальна мова цього графічного твору має неоднозначне тлумачення і допускає різні суб'єктивні оцінки. Такими є трансформації категорії свободи у мистецтві критичного реалізму.

Звернемо тепер погляд у наш час з його ускладненими суспільними відносинами. Глибоке філософське осмислення категорії свободи потребує її інтерпретації у тісному зв'язку з протилежною категорією необхідності, тобто вимагає зіставляти дозволеність і недозволеність дій людини. І хоча в сфері мистецтва парні поняття дозволеності–недозволеності з причин його специфіки нерідко переводяться у площину бажанос-

ті–небажаності, орієнтуватись на загальнозначущий для суспільства імператив, підкреслюваний Р. Циппеліусом, все одно потрібно. Слід зазначити: у художній культурі поняття дозволеності–недозволеності, свободи–необхідності часто трансформуються також у площину моральності–неморальності і свободи–свавілля.

У навчальному курсі «Історія української культури» досить місця відводиться сучасному українському мистецтву, яке надає багатий матеріал для усвідомлення того, як у художній практиці побутує та модифікується категорія свободи, а також того, як може відбуватися підміна цього поняття поняттям свавілля (що, звичайно, зустрічається не тільки в українській культурі).

Наведемо приклад. У сучасному українському мистецтві (і не тільки) спостерігається гонитва за «ступенями свободи» – інакше сказати, за скандальним успіхом – при зневазі до краси, яка завжди була метою творів мистецтва. Яскраво ілюструє цю гонитву небезталанний український художник А. Савадов. Свої скандальні фотографічні «проекти» він будує на акцентуванні таких «ступенів свободи». Акцентуванні у будь-який спосіб. Дозволимо собі зупинитись на даному прикладі більш докладно і підкреслити його відмінність від попередніх прикладів, дійсно вагомих і важливих для культури, тому що даний приклад є застережливим у культуротворчому поступі.

Сам А. Савадов свідчить, що бажав показати соціальну драму. Згідно з цим він вдається до художніх прийомів, які нехтують свободою інших людей, а отже, залучає до свого мистецького арсеналу засоби свавілля. Ось перед нами одна з робіт, що незмінно епатує глядача – «Мода на кладовищі». На тлі похорону позують дві дівчини-моделі, демонструючи дорогий одяг, а також своє презирство до скорботного наговпу. «Твір» зроблено з натури, сам художник свідчить, що люди енергійно виказували йому своє обурення. Цілком очевидно, що автор порушив священне право людей на повагу до їхнього горя. Можливо, у «новатора» були добрі наміри: хотів засудити багатих за байдужість до життя і сліз інших. Проте, як відомо, добрими намірами вистелена дорога до пекла.

В іншому фотомонтажному «творі» «Донбас. Шоколад» А. Савадов представив втомлених, вкритих вугільним пилом шахтарів у балетних пачках. Яку «геніальну ідею» хотів виразити автор, не так вже й важливо. Головне те, що він виставив конкретних людей, яких без зусиль можна впізнати, у неприпустимому вигляді. Ніхто не давав права іронізувати над тими, хто заслуговує на повагу і вдячність. Студентам правознавчого факультету є над чим замислитися, адже жодна художня образність, жодна символічність не може затушувати конкретний випадок проти конкретних людей. А. Савадов перейшов червону межу.

Тут слід звернути особливу увагу на те, що в мистецтві межі тонкі, почуття міри і такту відіграють вирішальну роль у контексті свободи творчості. Роботи А. Савадова аж ніяк не є лише недоречним жартом, як це спостерігається у світовому і українському мистецтві останніх десятиліть – у таких, наприклад, витворах, як численні виставлені в музеях заспиртовані свинячі туші, лососі під майонезом чи розтиражовані (однак, без викривлень) фотографії Мерилін Монро.

Гонитва за «ступенями свободи» торкнулася усіх видів мистецтва – не лише образотворчого, а й літератури, театру, телебачення та інших. Багато студентів знають про роботи О. Подерв'янського, деякі з них знайомі з ненормативною лексикою, яка смакується на сторінках опусів цього автора. Даний літератор не є новатором, твори із застосуванням подібної лексики відомі, але їх слід оцінювати по-різному. Так, В. Крестовський, відомий письменник XIX ст., у своїх «Петербурзьких нетрях» показав кримінальний світ, навіть словник колоритної мови, що в ньому застосовувалась, склав. І зробив це доречно й елегантно – так, що читач добре уявив собі все, що розкривало саму сутність злочинного світу. О. Подерв'янський же об'єктивно вивертає перед читачем словесні нечистоти самі по собі, заради епатажу (шокування) реципієнта. Все це слід студентам пояснювати.

Тонку межу, де по різні боки перебувають мистецтво – не мистецтво, свобода – свавілля великі митці вміють відчутти й зберегти. Широко відомий шедевр П. Пікассо «Герніка» – яскравий приклад цієї тези. Картина сповнена потвор. Перебуваючи в якомусь замкненому приміщенні, вони ніби кричать, метушаться і гинуть. Змальована Герніка – містечко в Іспанії, яке бомбили фашисти під час війни. Які ж потвори люди, що допустили такий жах, з болем виголошує художник.

Звичайно, сучасна українська культура має численні приклади плідного, високоморального тлумачення категорії свободи. Ілюстрацією сказаного є, скажімо, творчість засновника так званого «суворого стилю» П. Оссовського. Його знаменитий живописний триптих «Степова Еллада» (2007 р.) звеличує рідну митцю Кіровоградщину. Скупими художніми засобами, без сумнівних експериментів, монументально і просто автор оспівав вільний дух своєї землі, її безмежні простори і всесвітнього значення культурне багатство.

Отже, коли викладач надає студенту можливість споглядати і сприймати твори мистецтва, у яких так чи інакше втілене прагнення до особистісної свободи, до свободи свого народу, до творчої свободи або ж, навпаки, перед студентом вочевидь постає неприховане свавілля у всьому своєму страхітті, то розуміння перетворюється на переконання і, як наслідок, студент глибше засвоює свої фахові, юридичні знання.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

Задля кращого засвоєння як філософських категорій, так і пов'язаних з ними загальнонаукових понять, зокрема правознавчих, є сенс розглядати їх у контексті культури і мистецтва, особливо у курсі «Історія української культури».

Мистецтво завдяки своїй образній специфіці дає змогу сприймати навчальний матеріал через почуття, чим сприяє виробленню переконань, тобто поглибленому засвоєнню знань.

Категорія свободи є однією з найбільш важливих, змістовно наповнених і таких, що функціонують у міждисциплінарних дослідницьких сферах і навчальних курсах.

¹ Джахая Л. Г. Мир человека и человек в мире в свете нового философского мышления // Философские науки. – 1990. – № 1. – С. 110.

² Зеліско Л. І. Філософсько-методологічні основи культурологічної освіти фахівців-юристів // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : Альманах. – К., 2002. – С. 266.

³ Циттелиус Р. Філософія права. – К., 2000. – С. 184.

⁴ Пересопницьке Євангеліє. Книга твоєї країни. Книга твоєї родини. – Л. : АДЕФ – Україна, 2011.

Резюме

Кодьєва О. П. Категорія свободи у навчальній дисципліні «Історія української культури» для студентів факультету правознавства.

У статті йдеться про доцільність аналізу певних філософських категорій і правових понять у контексті навчального курсу «Історія української культури» для студентів факультету правознавства. Надається приклад аналізу категорії свободи.

Ключові слова: категорія, свобода, українська культура, мистецтво, правознавство, творчість.

Резюме

Кодьєва Е. П. Категория свободы в учебной дисциплине «История украинской культуры» для студентов факультета правоведения.

В статье идет речь о целесообразности анализа ряда философских категорий и правовых понятий в контексте учебного курса «История украинской культуры» для студентов факультета правоведения. В качестве примера анализируется категория свободы.

Ключевые слова: категория, свобода, украинская культура, искусство, правоведение, творчество.

Summary

Kodyeva H. The category of freedom in the educational discipline «The history of Ukrainian culture» for students of law faculty.

The article deals with worth while analysis of certain philosophic categories and law concepts in the context of educational discipline 'The History of Ukrainian culture' for students of law faculties. The author cites as an example the category of freedom.

Key words: category, freedom, the Ukrainian culture, art, jurisprudence, creation.

Отримано 12.03.2014